

Д.В. Ступак

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕПІГРАВЕТСЬКИХ СТОЯНОК ПІВДНЯ СЕРЕДНЬОЇ ДЕСНИ

Розглядаються матеріали епіграветських стоянок, розташованих на самому півдні Середньої Десни. Також подається опис і аналіз зображень на бивні мамонта, знайденого на виявленій у 2010 р. стоянці Оболоння.

Ключові слова: Східна Європа, Середнє Подесення, верхній палеоліт, епіграветські стоянки, гравіюваний бивень.

Середнє Подесення є одним із найбагатших на пам'ятки верхнього палеоліту регіонів Східної Європи. Висока тераса правого берега Десни, прорізана давніми балками, зручними для облаштування стоянок, наявність і доступність високоякісної крем'яної сировини для виготовлення знарядь, забезпеченість регіону фауністичними ресурсами робили цю територію придатною та привабливою для освоєння давньою людиною.

Численні палеонтологічні рештки з берегів Десни почали потрапляти в поле зору дослідників ще від другої половини ХІХ ст. (Смоличев 1925; Чубур 2005, с. 6). Справжнім поштовхом до цілеспрямованих пошуків палеоліту в цьому регіоні стало відкриття і дослідження Ф. Вовком Мізинської стоянки. У результаті активних розвідок та розкопок 20—30-х рр. минулого століття була створена основа джерельної бази верхнього палеоліту Подесення. Були відкриті і досліджувалися такі відомі стоянки як Супонево, Тимонівка 1, Єлисеєвичі 1, Юдіново, Пушкарі 1, Погон, Бугорок та інші пам'ятки Пушкарівського палеолітичного вузла, Чулатів 1 і 2, Новгород-Сіверська стоянка (Чубур 2005, с. 6—34). Ці та інші стоянки були відкриті північніше Мізина (рис. 1). У цей же час розвідками південніше були знайдені лише окремі кремені біля с. Вишеньки та Оболоння Коропського р-ну Чернігівської обл. (Рекогносцировка... 1930; Рудинський 1931, с. 150; Виноградський 1937, с. 4 зв.—6 зв.). Вірогідно, до цього ж часу відноситься знахідка бивня біля с. Оболоння, орнаментованого рядком діагонально нанесених насічок, який у 50-х рр. ХХ ст. зберігався в Сосницькому історико-краєзнавчому музеї (Виноградський 1955, с. 86—88).

© Д.В. СТУПАК, 2011

У 1961 р. розвідкою Ю.Г. Колосова південніше Мізина відкриті три пункти — Черешеньки, Дякова гора та Бужанка 1. На перших двох чіткий культурний шар не був знайдений, і вони не дали виразного матеріалу, результативнішими виявилися дослідження стоянки Бужанка 1 (Бачинський, Колосов 1963; Колосов 1965, с. 325). У 70-х рр. стоянку досліджував М.І. Гладких (Гладких 1972; 1977).

Останнім часом роботи на цій території активізувалися. У 2003 р. відкрита стоянка Бужанка 2, яка дала цікавий і яскравий матеріал (Ступак 2005; 2006; 2008; 2009). У 2010 р. знайдена нова пам'ятка Оболоння. Окрасою виявлених на ній знахідок є витвір палеолітичного мистецтва — бивень з гравіюванням.

Тут стоянки Бужанка 1 і 2 будуть розглянуті в загальних рисах, оскільки вони вже були предметом публікацій. Основна увага приділена матеріалам нової пам'ятки Оболоння.

Стоянка Бужанка 1 розташована на високому правому березі Десни, за 1,0 км нижче с. Бужанка Коропського р-ну, Чернігівської обл. (рис. 1). Згідно з Ю.Г. Колосовим, окремі кістки стирчали у схилі берега, у палевому лесі, на висоті 16,0 м над вересневим рівнем води. Пам'ятка майже повністю знищена повеннями Десни. Значна частина матеріалу була зібрана в осипу схилу та на березі річки. Частина фауністичних решток піднята безпосередньо з Десни, поряд зі стоянкою та трохи нижче. Ю.Г. Колосовим на пам'ятці було закладено кілька шурфів та зачисток берега (Бачинський, Колосов 1963; Колосов 1965, с. 325). М.І. Гладких зробив на стоянці низку зачисток і заклав більше як 30 бурових свердловин (Гладких 1972; 1977). На жаль, лише незначна кількість матеріалу і, в першу чергу фауністичного, була виявлена *in situ*.

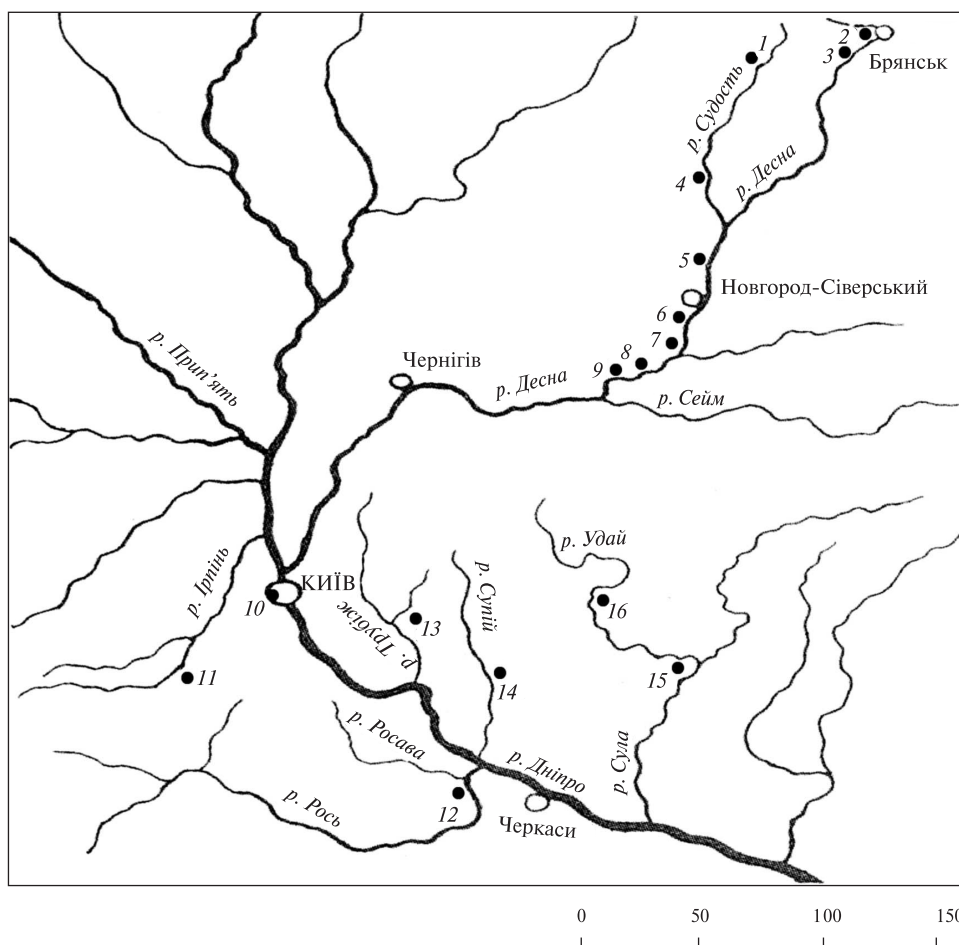

Рис. 1. Карта основних пам'яток епіграфету басейну Середнього Дніпра: 1 — Єлисеєвичі 1 і 2; 2 — Тимонівка 1 і 2; 3 — Супонєво; 4 — Юдіново; 5 — Бугорок; 6 — Чулатів 2; 7 — Мізин; 8 — Бужанка 1 і 2; 9 — Оболоння; 10 — Кирилівська; 11 — Фастів; 12 — Межиріч; 13 — Семенівка 1, 2 і 3; 14 — Добранічівка; 15 — Гінці; 16 — Журівка

Фауністичний комплекс представлений переважно кістками мамонта, виявлені також кістки коня та ведмеда.

Основна частина кам'яного комплексу походить із робіт Ю.Г. Колосова. Він виявив близько 500 крем'яних і кварцитових знахідок. Останні становлять 9,0 % від крем'яних. Кремій використовувався типовий деснянський чорного чи темно-сірого кольору з дрібними світло-сірими цятками. Переважно це жовтовий кремій, набагато рідше — плитчастий. Частина матеріалу вкрита біло-блакитною патиною (Бачинський, Колосов 1963, с. 557; Колосов 1965, с. 325). Найближчі відомі нам поклади такої сировини залягають за 5,0—6,0 км вище по Десні, біля с. Розлети (Ступак 2008, с. 123; 2009, с. 221).

Кварцит використовувався дрібнозернистий і плитчастий, переважно світло-сірих відтінків. Поклади схожого за кольором та якістю кварциту знайдені на північній околиці с. Бужанка, безпосередньо під городищами

юхнівської культури, а також виявлені розвідкою автора та Д.В. Каравайка нижче по Десні, за 6,0 км від с. Бужанка на східній околиці с. Черешеньки, на краю берега річки. За повідомленням місцевих мешканців, кварцит знаходили біля с. Розлети — там же, де й кремій (Ступак 2005, с. 42; 2006, с. 76; 2008, с. 124; 2009, с. 221—222).

Знайдені на стоянці знаряддя виготовлені з кременю. Найбільшу групу становлять вісім пластин з притупленим краєм (рис. 2, 1—8). Усі вони фрагментовані. На трьох є металевий знос. Поперечно тронкована ретушню на черевце пластина, найвірогідніше, теж відноситься до оснащення металевих зброї (рис. 2, 9). Один з фрагментів пластин з ретушню по обох боках, можливо, є уламком якогось вістря (рис. 2, 10).

Різців виявлено чотири. Три відносяться до бічних; два виготовлені на пластинах (рис. 2, 11, 14), один багатофасетковий на грубому відщепі (рис. 2, 13). Четвертий різець — кутовий

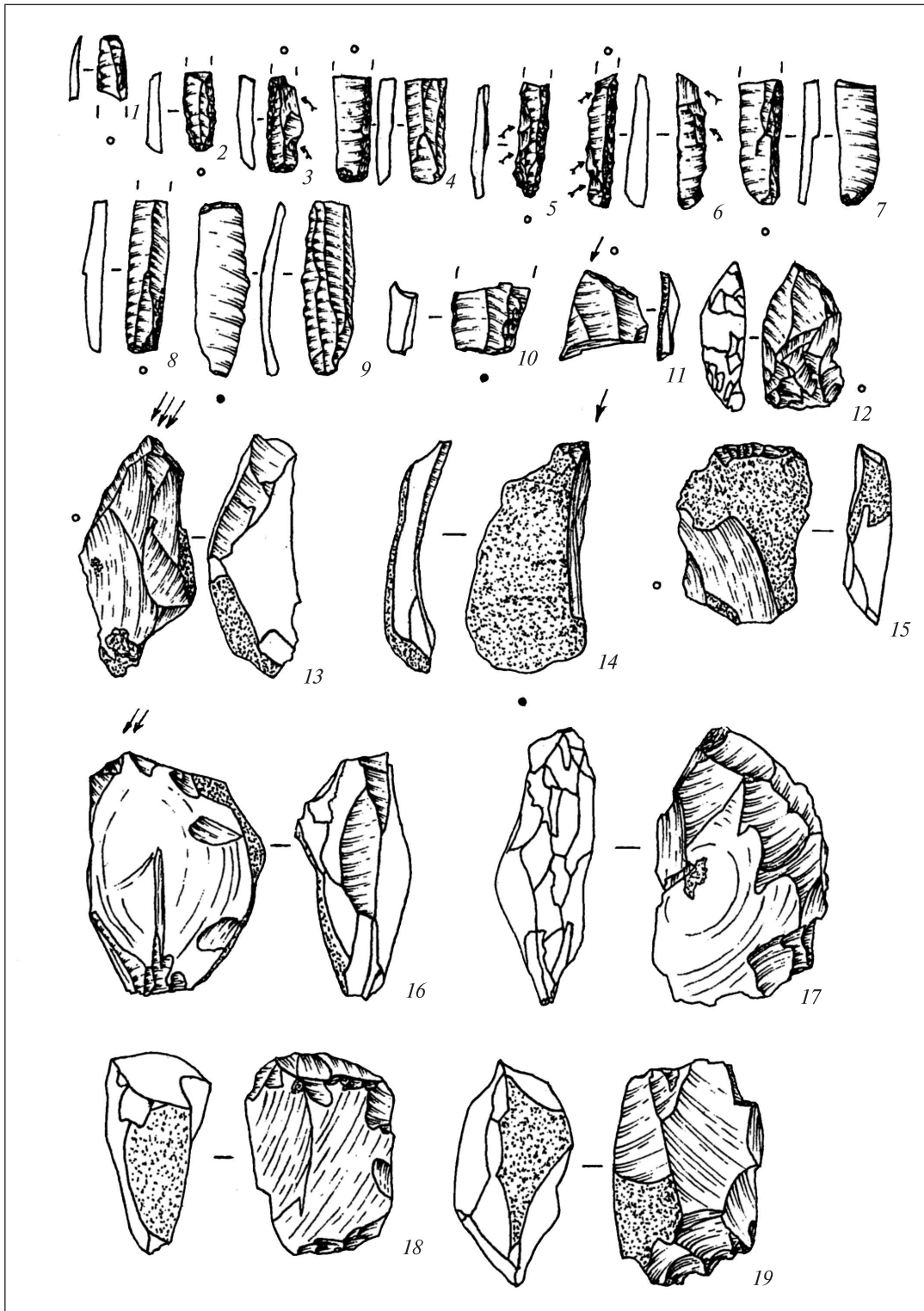

Рис. 2. Знаряддя зі стоянки Бужанка 1

на уламку кременю (рис. 2, 16). Косотронкований відщеп видовженої форми, вірогідно, є заготовкою різця (рис. 2, 12).

Скребачок дві. Одна ціла — кінцева на відщепі (рис. 2, 15), інша представлена невеличким уламком. Трьома екземплярами представлені *piece esquillee* (рис. 2, 17—19).

До виробів з вторинною обробкою також належать три фрагменти пластин з ретушшю, два відщепи та чотири уламки кременю з ретушшю.

У комплексі Бужанки 1 Ю.Г. Колосов вбачав схожість з матеріалами Мізинської стоянки, але відносив її до пізнішого часу (Бачинський, Колосов 1963, с. 558; Колосов 1965, с. 325—326).

М.П. Оленковський не виключав можливості віднесення Бужанки 1 до виділеної ним пізньодеснянської культури (Оленковський 2001, с. 152).

На нашу думку, комплекс знарядь і, насамперед, частина мікролітів стоянки мають певні спільні риси з матеріалами верхнього шару Бужанки 2, такі як застосування при їхньому виготовленні дрібної ретуші, яка майже не змінювала обриси заготовки, але малочисленність і фрагментованість більшості елементів оснащення метальної зброї не дозволяють чітко визначити культурно-хронологічну позицію пам'ятки. Зважаючи на те, що в районі Бужанки 1 постійно знаходять значну кількість кісток мамонта, цілком вірогідно, що ця пам'ятка є, насамперед, «мамонтовим кладовищем», тож не слід виключати можливість неодноразових відвідин цього місця і, можливо, різнокультурними групами давнього населення.

Стоянка Бужанка 2 розташована безпосередньо в центрі села (N 51°39'5752" E 033°69'2160"). Вона займає низинну частину мису, що розташований у верхів'ї давньої балки, між двома її рукавами, яка прорізала правий берег Десни. З півночі і заходу стоянка закрита від вітру вищими ділянками тераси Десни. Від річки вона знаходиться на відстані приблизно 1,0 км і так само від стоянки Бужанка 1.

Весною 2003 р. під час ремонтних робіт на ґрунтовій дорозі по вул. Мельниківка мешканці села виявили кістки мамонта. Як повідомили селяни, через інтенсивне розмивання дороги весною ремонтні роботи на ній проводилися ледь не кожен рік. Через це рівень дороги суттєво понизився і майже зрівнявся з рівнем залягання культурних решток, а на окремих ділянках були пошкоджені культурні шари стоянки.

Протягом польових робіт 2003 та 2006 років досліджувалися два культурні шари — верхній та нижній. У розкопі 2007 р. над верхнім шаром, на 3,0 м², знайдений ще один рівень залягання культурних решток. Поки що його співвідношення з верхнім шаром чітко не визначене. Не виключено, що це окремі два шари, що утворилися з невеликим проміжком часу. Можливо, це культурні рештки верхнього шару, які сповзли з більш високих ділянок давньої поверхні стоянки. Для цих матеріалів нами використовується робоча назва верхній шар 1.

Знахідки верхнього шару 1 залягали в лесі вище верхнього шару на 1,0—14,0 см. Вони склалися переважно з незначної кількості фрагментів мамонтових (*Mammuthus primigenius*) кісток та кам'яних артефактів. Цікавими є знахідки в цьому шарі анатомічної групи лівої зад-

ньої кінцівки вовка (*Canis lupus*) і фрагмента черепа ведмедя (*Ursus sp.*) (тут і надалі визначення д-ра С. Піана).

Матеріали верхнього шару досліджені на площі 13,0 м². На частині квадратів верхній шар залягав безпосередньо під поверхнею дороги і на окремих ділянках був пошкоджений ремонтними роботами. Потужність культурного шару, як правило, не перевищує 5,0—6,0 см. Матеріали переважно залягають «у одну знахідку». З верхнім шаром пов'язана виявлена у південній частині розкопу западина, походження якої ще незрозуміле. В ній сконцентрована значна кількість великих кісток мамонта. З цим же шаром пов'язана виявлена у північній частині розкопу яма 1.

Основу фауністичного комплексу верхнього шару становлять кістки мамонта (*Mammuthus primigenius*), інші належать вовку (*Canis lupus*), лисиці або песцю (*Alopex lagopus/Vulpes vulpes*), ведмедю (*Ursus sp.*) та північному оленю (*Rangifer tarandus*).

Верхній шар багатий на знахідки вохри. Також у ньому виявлені шматочки крейди та фрагменти білемнітів. Вироби з бивня представлені медіальним фрагментом невеличкого вістря (Ступак 2005, рис. 5, 1; 2006, рис. 3, 1) і медіальним фрагментом списа.

Трубчаста кістка молодого мамонта з ями 1 дала радіокарбонovu дату — GrA-38555 14350 ± 60 BP.

Нижній шар відокремлений від верхнього стерильним прошарком 10,0—32,0 см і відрізняється від нього значно меншою потужністю, характером знахідок і планіграфією. Досліджена площа 10,0 м². Матеріали, як і верхнього шару, залягають «у одну знахідку».

Фауністичні рештки з нижнього шару представлені кістками мамонта гіршої збереженості. Звідси походить пластина з бивня та фрагмент бивня зі слідами обробки. Кісткове вугілля представлене лише кількома фрагментами.

У всіх шарах знайдений подібний до виявленого на стоянці Бужанка 1 типовий деснянський жовновий кремій чорного або темно-сірого кольору, іноді з світло-сірими цятками. Як правило, кремій не патинований. Кварцит з усіх шарів має переважно сірий колір різних відтінків — від темно- до світло-сірого. Кварцит має плитчасту форму. Він подібний до знайденого на Бужанці 1. В усіх шарах виявлені сколи з аргіліту (визначення д. г. н. К. Деревської). Він має сіро-зелений колір. Поклади аргіліту відомі біля Десни на відстані менше ніж 1,0 км від стоянки.

У верхньому шарі 1 виявлено 133 кам'яні знахідки: крем'яних — 64 (48,1 %), кварцитових — 68 (51,2 %). Аргіліт представлений лише одним (0,7 %) відщепом (табл.). До виробів з вторинною обробкою відносяться виготовлені з кременю кінцева скребачка (рис. 5, 4) і проксимальна частина пластини з ретушшю.

Найчисленніший кам'яний комплекс походить з верхнього шару. Тут знайдено 5764 знахідки: 2384 (41,4 %) — крем'яні, 3354 (58,2 %) — кварцитові та 26 (0,4 %) — аргілітові (табл.). Також виявлено 54 вироби з вторинною обробкою, що становить 4,6 % від кам'яних знахідок без урахування лусочок. Для виготовлення знарядь, у першу чергу, використовувався кремій. З нього виготовлено 53 екз. На кварцитовій заготовці зроблена лише одна скребачка.

Найчисленнішою групою є мікроліти. Вістер, прямокутників та їхніх уламків 36 (рис. 3). Для їхнього виготовлення застосовувалась дрібна стрімка та напівстрімка ретуш, яка, як правило, майже не змінювала обриси заготовки. Вентральна ретуш застосована лише для виготовлення двох мікролітів (рис. 3, 16, 21). Для вістер типовим є розташування бойової частини на дистальній частині заготовки (рис. 3, 22, 24, 30—36). Серед прямокутників переважають атипові форми. Здебільшого їхня, як і вістрів, базальна частина не оброблена (рис. 3, 17, 20—21, 23, 25—29). Найдовші зразки мають розмір 41,0 мм. Ширина цілих і фрагментованих екземплярів коливається в межах 5,0—10,0 мм.

Різців та їхніх уламків виявлено 13. Переважну більшість становлять бічні на пластинах — вісім (рис. 4, 1—8). Серед них один комбінований з кутувим (рис. 4, 7) і один бічний

двосторонній (рис. 4, 6). Три різці багатофасеткові (рис. 4, 3, 6—7). Серединні різці представлені трьома екземплярами. З них два виготовлені на пластинах (рис. 4, 9; 5, 5), один — на відщепі (рис. 5, 8). Ще 2 екз. являють собою кутувий на уламку кременю (рис. 5, 9) та уламок різця (рис. 4, 10).

Скребачки представлені одною крем'яною на пластині (рис. 5, 1) і кварцитою, виготовленою на уламку (рис. 5, 6). Вірогідно, з верхнім або верхніми шарами пов'язані дві кінцеві скребачки, виявлені на ділянках стоянки, пошкоджених дорогою (рис. 5, 2—3).

До виробів з вторинною обробкою належать також діагонально тронкована пластина (рис. 5, 7), відщеп з ретушшю та невизначений фрагмент знаряддя.

Виходячи зі специфіки виготовлення мікролітів — застосування дрібної стрімки та напівстрімки ретуші, яка, як правило, майже не змінювала обриси заготовок, наявності на багатьох екземплярах відбивного горбка, переваги бічних різців на пластинах, комплекс знарядь верхнього шару і особливо елементи оснащення металевій зброї найбільше подібний до пам'яток типу Межиріч. Саме такі особливості характерні для Межирічського комплексу (Гладких 1971; Нужний 2002, с. 64—65; Комар et al. 2003, р. 264—265). Враховуючи, що пам'ятки цього типу індустрії розташовані більше ніж за 100 км південніше, Бужанка 2 є найпівнічнішою стоянкою з подібною індустрією.

У нижньому шарі виявлено 127 кам'яних знахідок (табл.). Домінують крем'яні — їх 120 (94,5 %), кварцитових — п'ять (3,9 %), аргілітових — дві (1,6 %).

Таблиця. Типологічне співвідношення кам'яних виробів стоянки Бужанка 2

Шар, матеріал Назва виробу	Верхній шар 1			Верхній шар			Нижній шар		
	кремій	кварцит	аргіліт	кремій	кварцит	аргіліт	кремій	кварцит	аргіліт
Пренуклеуси				1					
Нуклеуси				9	5				
Фрагменти нуклеусів				5	1				
Уламки				2	10				
Пластини	12	7		348	275	2	8		2
Відщепи	5	8	1	179	247	12	5	1	
Лусочки	45	53		1758	2815	12	92	3	
Різцеві сколи				29			5		
Знаряддя	2			53	1		10	1	
Разом	64	68	1	2384	3354	26	120	5	2

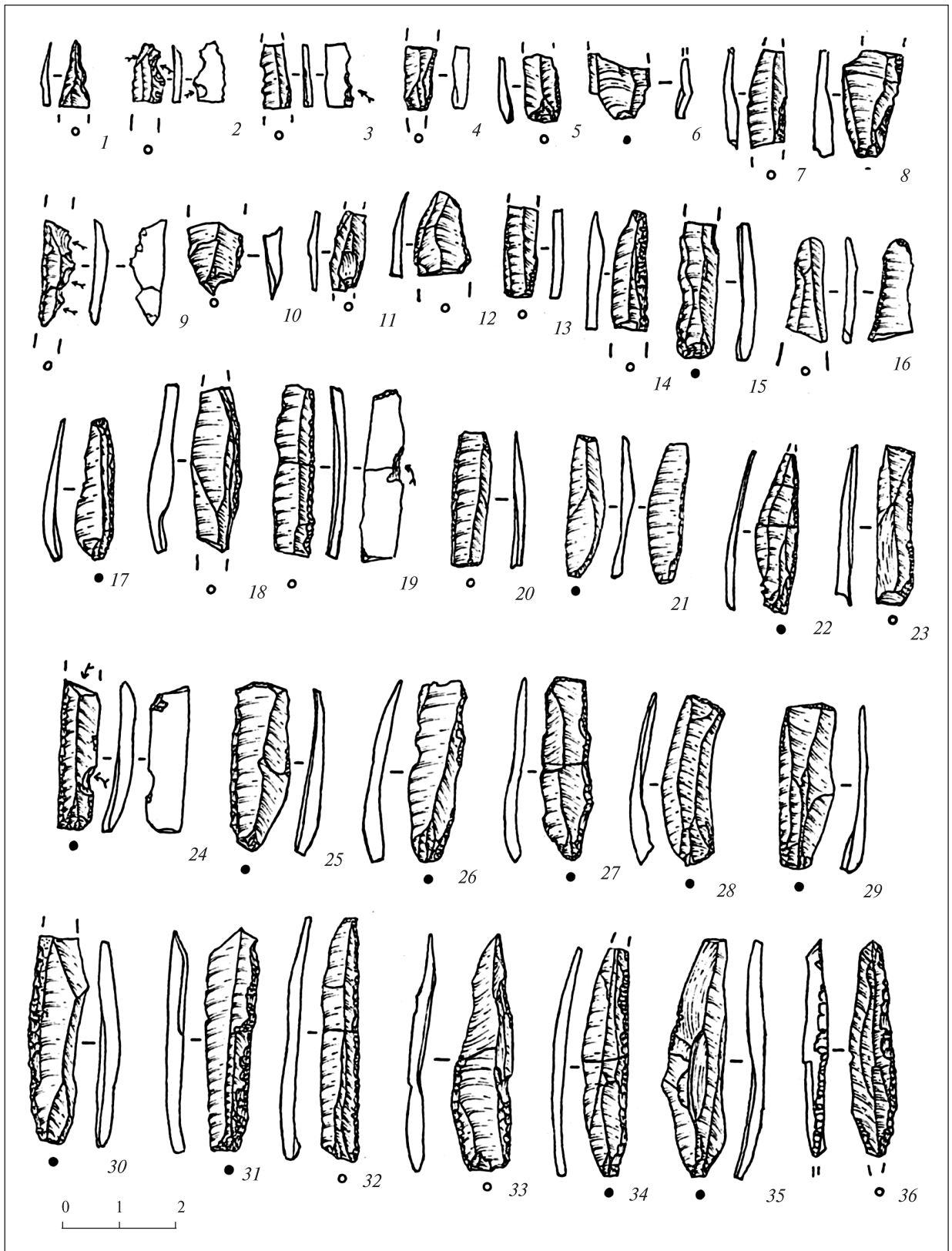

Рис. 3. Стоянка Бужанка 2. Мікроліти з верхнього шару

Виробів з вторинною обробкою знайдено 11 (36,7 %; не рахуючи лусочок). Усі, крім відщепу з ретушшю, виготовлені з кременю. Переважають різці. Всі виготовлені на пластинчастих за-

готовках. З них три бічні, до одного з них підібрався фрагмент різцевого сколу (рис. 6, 5—6), два — серединні (рис. 6, 7, 10), один — кутовий (рис. 6, 9).

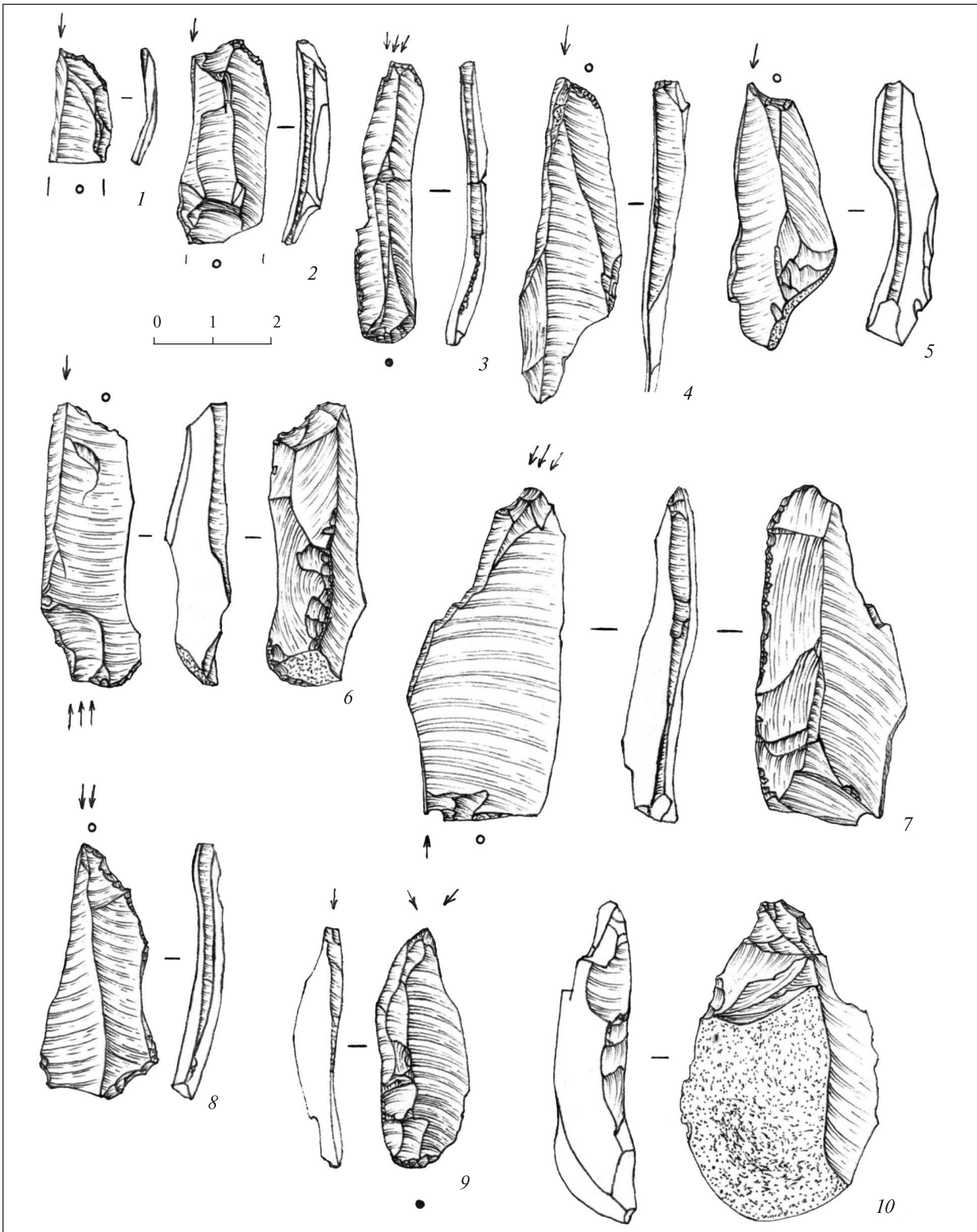

Рис. 4. Стоянка Бужанка 2. Різці з верхнього шару

Мікроліти представлені двома фрагментами (рис. 6, 1—2). За типом ретуші та тим, що на обох зберігся відбивний горбок, вони нагадують вироби з верхнього шару.

До виробів з кременю з вторинною обробкою також належить скребачка на відщепі (рис. 6, 8) і пластина з ретушню.

Таким чином, Бужанка 2 є найпівнічнішою стоянкою, в матеріалах якої наявний крем'яний комплекс, подібний до пам'яток типу Межиріч. Звичайно, цей висновок стосується, в першу чергу, більше дослідженого верхнього шару. Що ж до матеріалів верхнього шару 1 і нижнього, то вони, безумовно, належать до епігравецького

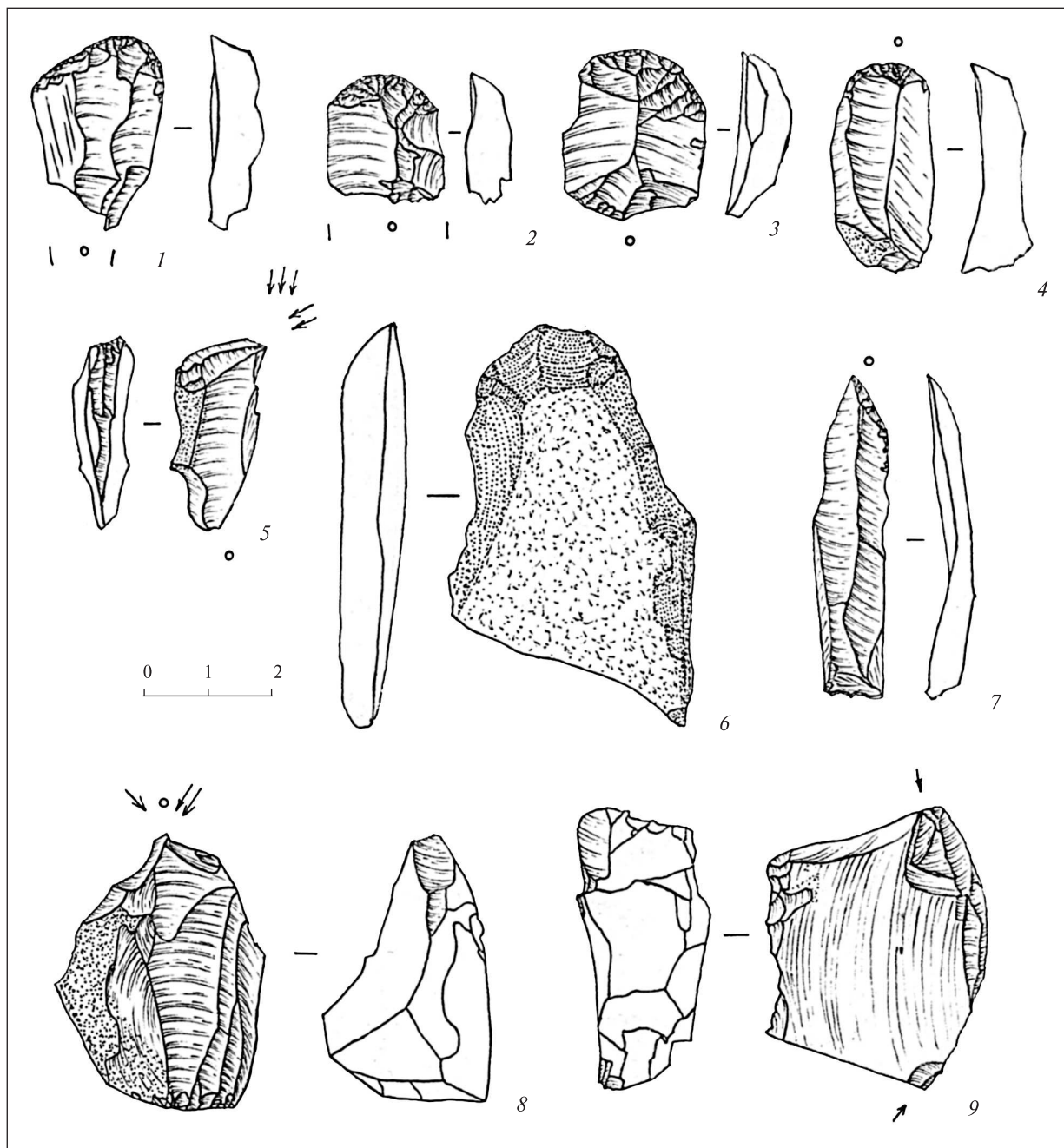

Рис. 5. Стоянка Бужанка 2: 1, 6 — скребачки з верхнього шару; 2, 3 — скребачки, знайдені не *in situ*; 4 — скребачка з верхнього шару 1; 5, 8, 9 — різці з верхнього шару; 7 — діагонально тронкована пластина з верхнього шару

часу. На жаль, незначна кількість знарядь не дає можливості точно визначити їхню культурну належність. Найвірогідніше, вони є однотиповими з матеріалами верхнього шару. Але це покажуть майбутні дослідження.

Стоянка Оболоння відкрита в центрі с. Оболоння Коропського р-ну Чернігівської обл. Від бужанських вона розташована приблизно за 12,0 км (рис. 1). Пам'ятка займає найвищу точку мису, утвореного Десною та її правою притокою — р. Бистриця. Над рівнем Десни вона здійснюється на 6,0—10,0 м.

Під час риття свердловини для води в котельні місцевої школи робітники натрапили на кістки й бивні мамонта, а також рештки дрібних хижаків і шматочки кісткового вугілля. Найцікавішою із цих знахідок є бивень з гравіюванням. Через кілька днів місце оглянув автор.

Обстеження свердловини, що мала діаметр 1,5 м, засвідчило, що культурний шар починається від глибини 1,15 м від поверхні. Незначна глибина залягання матеріалу пояснюється тим, що поверхня мису була зрізана під час будівництва школи та котельні.

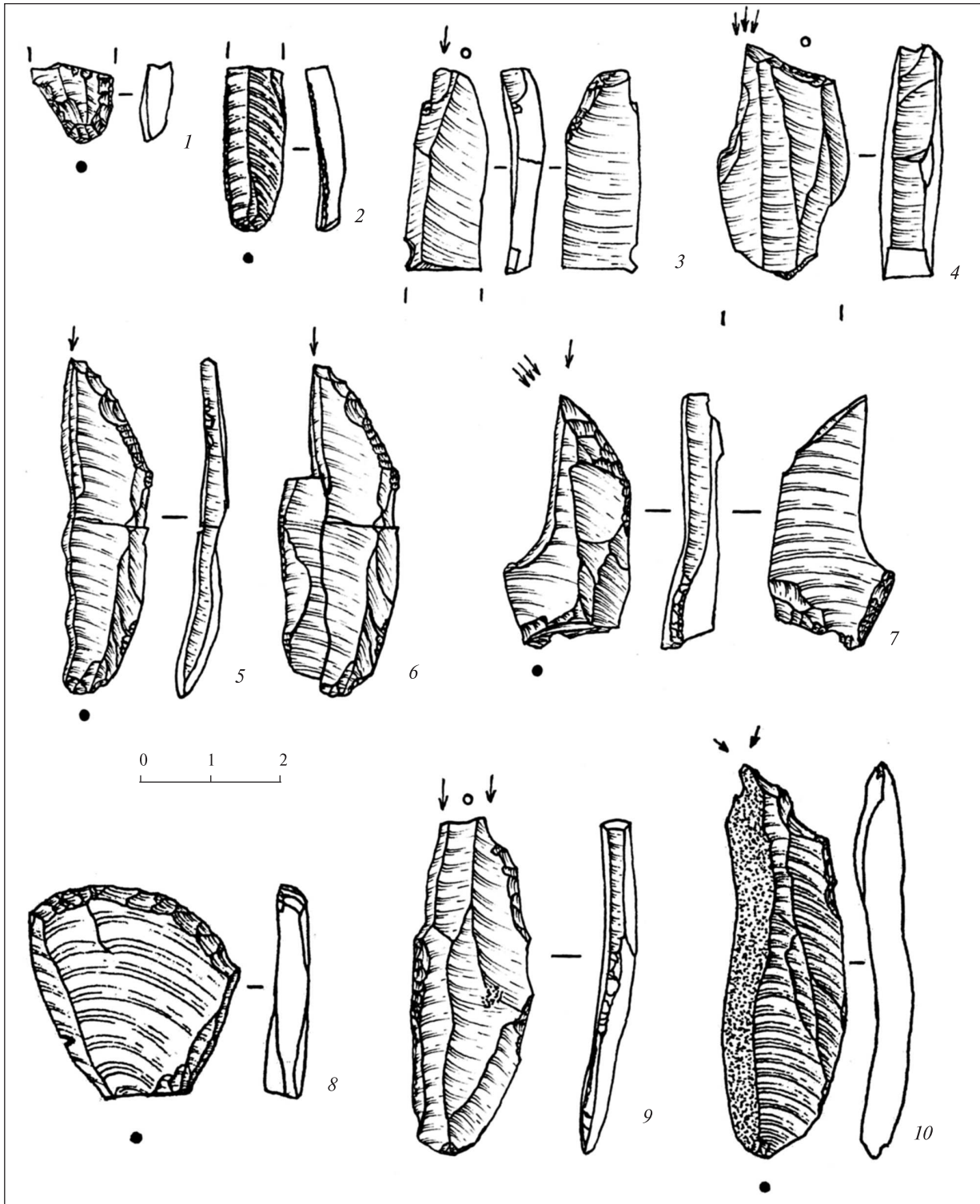

Рис. 6. Стоянка Бужанка 2. Знряддя з нижнього шару

Стратиграфія по стіні свердловини від рівня долівки котельні:

0,00—1,05 м — сіро-коричневий, світліший у верхній частині пісок із численними прошарками ортзанду червоно-коричневого кольору;

1,05—1,50 м — лесоподібний супісок коричневого кольору. Саме в цьому горизонті на глибині 1,15—1,35 м трапляються культурні решт-

ки. Верхня межа культурного шару нечітка. Схоже, що він, особливо верхня частина, деякий час заливався водою. Вірогідно, це й зумовило певну «розтягнутість» шару;

1,5—2,1 м — прошарки піску коричневого кольору та супіску.

У південній стіні свердловини місцевими мешканцями була частково вибрана підбоек

Рис. 7. Оболоння. Бивень (фото А.В. Панікарського)

заглибина в культурному шарі, насичена фауністичними рештками. Підбій був зроблений у шарі лесоподібного супіску на глибині 1,2—1,8 м. Максимальна ширина 1,3 м, довжина підбою вглиб стіни майже 1,0 м. Саме з ним і пов'язана більшість фауністичних знахідок. Цілком можливо, що тут знаходиться якийсь господарський об'єкт — яма чи рештки житла.

Фауністичний комплекс представлений, передусім, кістками мамонта. Серед них відмічені анатомічні групи, що склалися з шести та двох хребців. Судячи з їхніх розмірів, вони належать одному напівдорослому мамонту. Знайдені також три фрагменти тазових кісток, два фрагменти лопаток, три довгі кістки, один великий епіфіз трубчастої кістки, два фрагменти ребра та більше 20 дрібніших, переважно фрагментованих кісток. Разом з кістками мамонта у свердловині виявлені кістки дрібних хижаків, вірогідно лисиці або песця. Решки цих тварин представлені трьома фрагментами щелеп,

двома цілими трубчастими кістками, цілими й фрагментованими ребрами та дрібнішими, переважно фрагментованими кістками.

Серед кісток, добутих із підбою, знайдено п'ять бивнів. Один майже повністю розпався під час діставання його зі свердловини, інші чотири — це дистальні кінці бивнів молодих мамонтів. Вони приблизно однакового розміру й діаметра. Один має на поверхні гравійовані зображення, на поверхні іншого видно тонкі неглибокі повздовжні лінії, що, вірогідно, лишилися від її обробки.

Особливої уваги заслуговує бивень з гравійованими зображеннями (рис. 7; 8). Його проксимальний кінець був відділений від решти бивня нанесенням поперечного надрізу, а потім доламаний. Поряд із місцем надрізу на поверхні бивня прокреслені чотири повздовжні лінії різної довжини, глибини й ширини. Вірогідно, їх наявність теж пов'язана з процесом фрагментації бивня. Довжина відділеної частини бивня

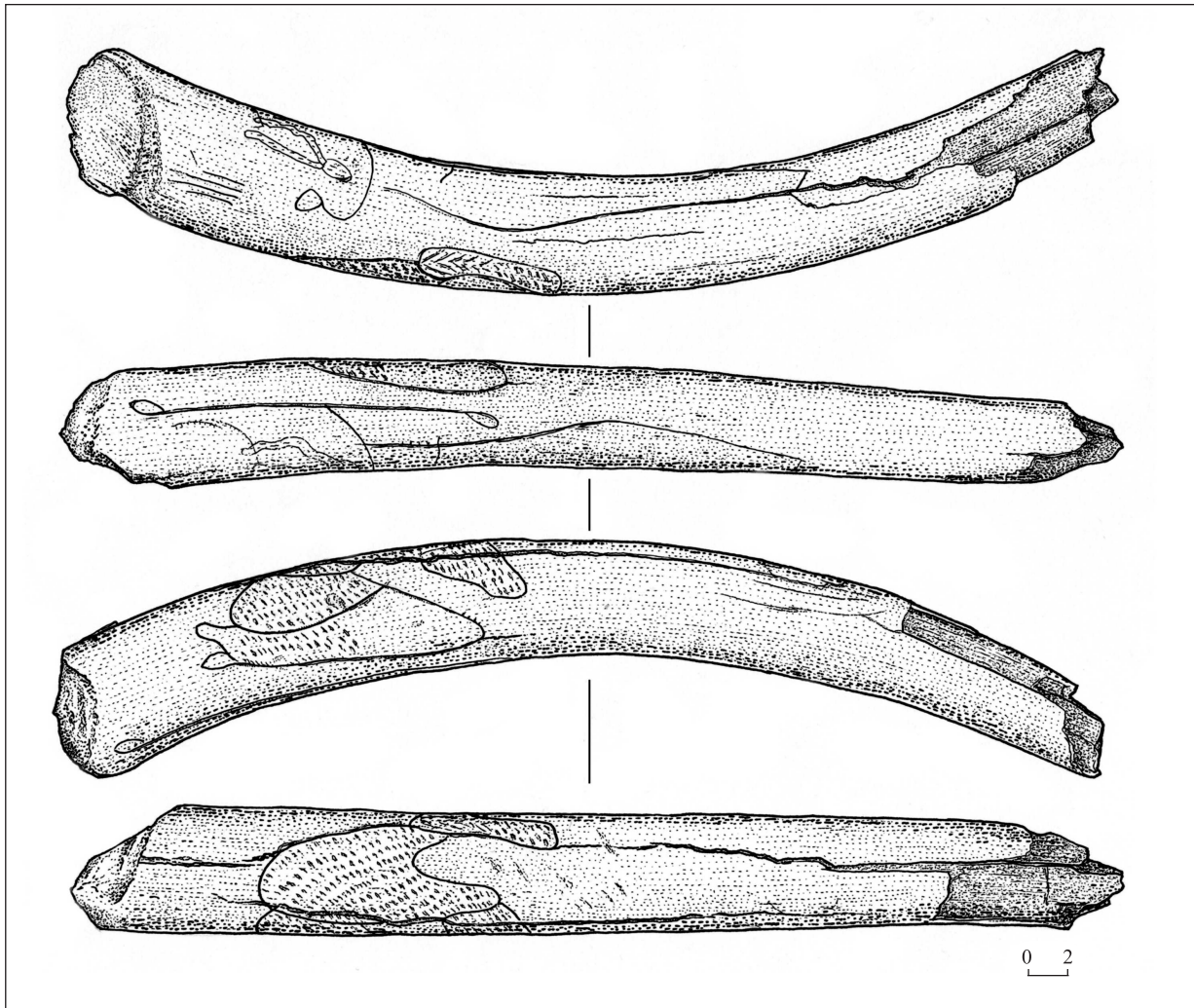

Рис. 8. Оболоння. Бивень (рис. А.В. Панікарського)

55,5 см, максимальний діаметр у проксимальній частині 6,6 см, у серединній — 5,5 см.

Цей бивень краще зберігся за інші. Не виключено, що його поверхню спеціально обробляли до нанесення зображень. Найбільше пошкоджена дистальна частина. Вона має і природні, і механічні пошкодження. До природних належить кілька повздовжніх тріщин, окремі з яких спровоковані глибоко прорізаними елементами. Чимало ділянок бивня мають також сліди, залишені корінням трави або моху. Механічні пошкодження поділяються на сучасні й давні. Сучасні представлені кількома рубцями від ударів лопатою, завданими під час риття свердловини (на щастя, зображення майже не постраждали). До механічних пошкоджень, отриманих у давнину, належать сліди дев'яти ударів, розташовані діагонально до осі бивня. Вони знаходяться біля головного зображення.

Головний «сюжет» складається з п'яти об'єднаних між собою зображень. Композиція на-

несена на поверхню бивня ближче до проксимального його кінця (рис. 9).

Перше зображення видовженої, трохи звуженої посередині форми. У нижній частині воно трохи пошкоджене тріщиною. Максимальна довжина 6,6 см. Найвужче місце має ширину 1,0 см. Контур прорізаний широкою і досить глибокою лінією, максимальна ширина якої 1,0 мм. Верхня половина зображення заповнена рядами насічок, розташованими діагонально до довжини фігури, нижня — рядами шевронів. Насічки мають довжину від 3,0 до 7,0—8,0 мм і були нанесені (принаймні більша частина з них) зліва направо. Максимальна ширина насічок трохи більша 1,0 мм.

Ця фігура дуже нагадує розгорнуті анфас статуетки з Мізинської стоянки, частину з яких вважають зображенням жінки (Мізин 1931; Абрамова 1962, с. 33—34, 58; 1966, с. 20—21, 90—93, 185—186; Шовкопляс 1965, с. 217—236). Нанесені на її нижній частині шеврони тради-

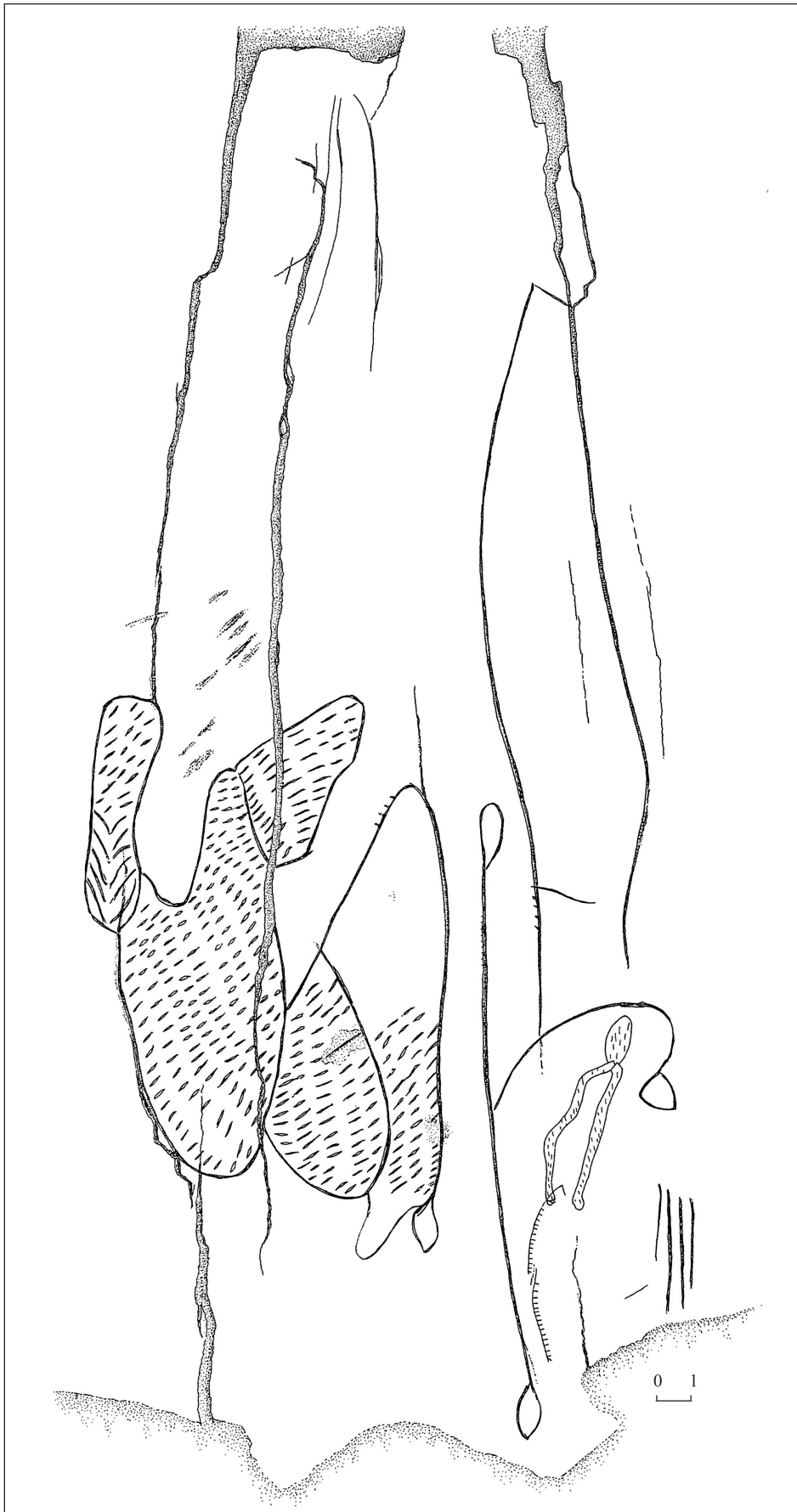

Рис. 9. Оболоння. Розгортка зображень на бивні (рис. А.В. Панікарського)

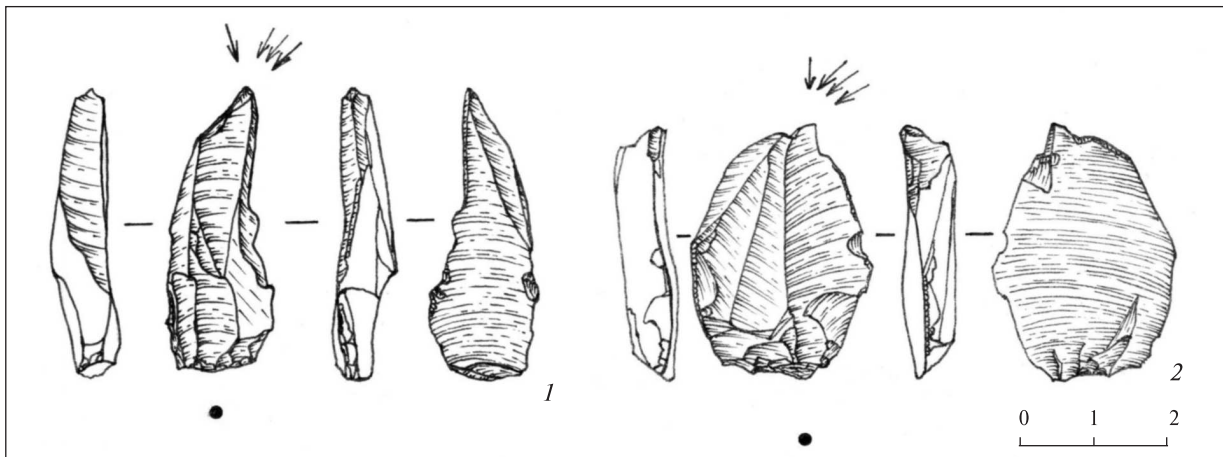

Рис. 10. Оболоння. Різці

ційно трактуються як ознака жіночої статі. Вірогідно, насічками, які прикрашають верхню частину, показано одяг та, можливо, передано його фактуру. Подібний зображувальний засіб одягу та його елементів — насічками різного вигляду — доволі часто трапляється на палеолітичних фігурках жінок (Окладников 1941; Абрамова 1960).

Вісь розташування цієї фігури та вісь розташування іншої антропоморфної фігури зумовили черговість подання нами інших зображень.

Друге зображення має аморфну форму, підокруглу в нижній частині та з двома виступами у верхній, один із яких примикає до першої фігури. Зображення в кількох місцях пошкоджене природними тріщинами. Його контур виконаний суцільною лінією такої самої глибини, як і в попереднього зображення, а поверхня заповнена рядами ритмічно нанесених насічок. Вони нанесені зліва направо. Всього видно десять чітких рядів, рядність яких наприкінці порушена. Це особливо чітко видно на виступаючих частинах зображення біля першої фігури та біля наступної верхньої. Більшість насічок мають приблизно однакову довжину й ширину. Їхня довжина від 2,0 мм до 5,0 мм, ширина коливається в межах 1,0 мм. Найдовшими насічками виконано перший ряд, найменші трапляються в останніх.

Судячи з того, що давній майстер не витримав чітку рядність, і з того, що кількість насічок у кожному ряду різна, можна вважати, що кількість насічок і кількість рядів не мала якогось певного значення. На нашу думку, нанесенням насічок художник прагнув передати фактуру того, що він хотів зобразити. Найвірогідніше, ця композиція, як і три інші поряд, являють собою шкури, зображені хутром назовні.

Третє зображення нанесене впритул до верхньої, виступаючої частини попереднього. Його контур виконаний лінією приблизно такої самої ширини й глибини, як і попередні. Особливо цікава нижня, викривлена частина лінії контуру. Наносючи її, майстер трохи збився, після чого — замість того, щоб провести пряму лінію, що простіше — він прорізав її трохи викривленою. Цей факт свідчить на користь того, що давній художник чітко уявляв, що він хоче зобразити. Поверхня цього зображення, як і попереднього, заповнена нанесеними зліва направо рядами насічок. У першому ряду кілька насічок нанесені безпосередньо від лінії, яка відділяє друге зображення від третього. Якщо перші три ряди виконані достатньо чітко і з дотриманням певної ритмічності, то далі порядок нанесення рядів був дещо порушений. Більшість насічок мають довжину 4,0—5,0 мм, вони довші й вужчі ніж на попередньому зображенні. Схоже, що їх нанесено іншим різцем.

Четверте і п'яте зображення мають у верхній частині спільну лінію контуру. Четверта фігура примикає до правого боку другої. Вона зазнала незначного механічного пошкодження. Знизу фігура округла, зверху — закінчується гострим виступом. Контур її нанесений лінією такої ж товщини й ширини, як і попередні. Всередині заповнена п'ятьма розташованими один над одним рядами насічок, вирізаних зліва направо. Більшість насічок має довжину 4,0—6,0 мм. Їхня форма має інші пропорції, ніж насічки на попередніх зображеннях. Вірогідно, для їхнього нанесення був використаний інший різець.

П'ята фігура має видовжену форму: у верхній частині вона схожа на конус, у нижній закінчується виступом і листкоподібним «хвостом». Якщо більша частина зображення про-

креслена лінією таких же пропорцій, як і в попередніх фігур, то нижня (виступ і «хвіст») — тоншою і не такою глибокою. Лише частина цієї фігури вкрита насічками — чітко видно три ряди нанесених зліва направо рисок. Останній ряд прилягає до лінії контуру. Досі лише кілька насічок на третьому зображенні були проведені безпосередньо від контурної лінії. Формою й пропорціями вони подібні до насічок, якими вигравійоване четверте зображення.

На верхньому кінці рядність на п'ятій фігурі порушена, хоча було вдосталь місця для продовження гравіювання. Це ще одна особливість, яка відрізняє це зображення від інших, де порушення рядності відбувалося переважно через обмеженість площі фігури лінією контуру. Отже, на нашу думку, художник не заповнив увесь простір цього зображення насічками цілком свідомо. У верхній частині фігури до лінії контуру зовні примикають чотири поперечні риси. Разом із «хвостом» це єдині елементи, які виходять за зовнішній контур першої композиції.

Враховуючи специфічні особливості рядів насічок, можна зробити висновок, що художник, по-перше, під час створення композицій тримав бивень перед собою у поперечному положенні; по-друге, спочатку він наносив контур зображень, а потім заповнював їхній внутрішній простір; по-третє, для гравіювання він скористався кількома різцями. Схоже, всі графічні композиції були виконані майстром цілком свідомо, і він зобразив конкретні для нього речі.

Перша фігура, на нашу думку, зображує жінку. Її форма та наявність шевронів споріднює це зображення з мізинськими статуетками. Насічки на верхній частині фігури, напевно, передають хутрянний одяг.

Виходячи з того, що в кожному з інших чотирьох зображень не витримана чітка рядність при нанесенні насічок, кількість рядів і насічок не мала значення для давнього майстра. Ними він передавав фактуру поверхонь тих речей, які він зображував. Як уже зазначалося, ми вважаємо ці зображення шкурами, розкладеними хутром назовні. З-поміж них вирізняється п'яте, з поверхнею, лише частково вкритою насічками. Вірогідно, таким чином зображена шкура, на якій хутро вкриває лише певну частину, а інші ділянки, можливо, оброблені.

Найбільшою фігурою, прокресленою на бивні, є стилізоване зображення людини у профіль. Максимальна його довжина 20,8 см. Воно

нанесене лінією приблизно такої само ширини й глибини, як і попереднє. Фігура не має голови та ознак статі. Антропоморфності їй надає чітко прокреслена лінія спини. Спереду, внизу, поперек лінії контуру розташовані п'ять дрібних насічок завдовжки 1,0 мм. Від верхньої насічки відходить трохи хвиляста лінія. Вона набагато тонша і не така глибока, як лінії контуру та насічок. Гравійовані зображення людини в профіль без голови є характерними для західного та центральноєвропейського палеолітичного мистецтва (Абрамова 1966, с. 20—27). Хоча слід зауважити, що ця фігура віддалено нагадує мізинські статуетки у профіль. Їх споріднює, зокрема, відсутність виділеної голови.

Нижче антропоморфної фігури розташоване посохоподібне зображення, яке закінчується голівкою підтрикутних обрисів. Його нанесено не надто широкою, але доволі глибокою лінією, ширина й глибина якої зменшуються до кінцевої частини. Найчіткіше прорізна голівка. Кінець майже впритул наближається до зображення у вигляді повздовжньої лінії, яке закінчується листоподібними голівками. Воно прокреслене лінією приблизно такої ж ширини й глибини, як і попереднє. На верхній його частині, виконаній глибшою лінією, ледь помітні дев'ять дрібних насічок, розташованих поперечно до основної лінії. Загальна довжина цього зображення 17,6 см. Цей мотив не має аналогій у палеолітичному мистецтві не тільки Дніпровського басейну, але й інших територій Євразії.

Праворуч від останнього зображення, нижче посохоподібної фігури, нанесене ще одне, на нашу думку, змії. Виконана дуже тонкими й неглибокими лініями, вона має голівку та два хвосту. Спершу була прокреслена голівка, потім хвилясте тіло змії, пізніше — майже пряме тіло. Вірогідно, художник таким чином зобразив змію в русі та у стані спокою. Фактура зміїної шкури передана дрібними насічками.

Зображення змії невідомі на території Східної Європи, хоча на пам'ятках Західної Європи цей сюжет трапляється (Абрамова 1962, с. 64). Відомі зображення змії також на пластині з бивня зі стоянки Мальта (Абрамова 1962, с. 64, табл. L, 2; LI, 2). Загалом же образи рептилій рідкісні для мистецтва палеоліту. На території Дніпровського басейну маємо лише черепаху, представлену на відомому бивні з Кирилівської стоянки (Яковлева 1987). Не виключено, що й описана посохоподібна фігура стилізовано передає змію. Якщо це так, то можна говорити про застосування на бивні для зображен-

ня одного конкретного образу кількох художніх стилів.

Нижче останньої, перетинаючи хвіст змії, прокреслені дві тоненькі неглибокі лінії з нанесеними поперек до них насічками. Подібні лінії з поперечно розташованими насічками є типовими для зображень кирилівського бивня (там само).

У верхній частині, вище основного зображення, уздовж тіла бивня нанесено ще кілька тонких неглибоких ліній. Можливо, вони демонструють початкову стадію нанесення якогось малюнка.

Отже, оскільки поряд із декорованим бивнем були знайдені й інші приблизно такого ж розміру та діаметра, можна припустити, що гравіювання здійснювалося безпосередньо на стоянці Оболоння. Те, що декорований бивень краще зберігся за інші, вірогідно, свідчить про спеціальну обробку його поверхні перед нанесенням гравіювання. На можливість застосування такої обробки вказує наявність тонких неглибоких повздовжніх ліній на поверхні іншого бивня.

Одним із відкритих питань лишається співвідношення зображень. На нашу думку, вони були вигравіювані в різний час і не утворюють єдиної композиції. Кожна з фігур несла певне смислове навантаження і була важливою для давньої людини у певний проміжок часу.

За характером зображень бивень є найближчою аналогією кирилівському. Від усіх відомих у Дніпровському басейні та на суміжних територіях бивнів з гравіюванням, для яких типовими є орнаментальні композиції з геометричних елементів, кирилівський та бивень з Оболоння відрізняються тим, що на них передані конкретні образи. З кирилівським же його споріднює присутність зображення (або зображень) рептилій та ліній з нанесеними поперек до них насічками. Натомість з мізинською художньою традицією цей бивень споріднює зображення жінки, яке нагадує мізинські статуетки в анфас, та орнаментация фігури шевронами.

Окрім фауністичних решток та витвору мистецтва, на стоянці виявлені крем'яні та кварцитові знахідки. Їх було добуто з викинутого зі свердловини ґрунту. Але переважну більшість знахідок, отриманих з перебраного викиду, становлять дрібні уламки кісток мамонта та бивнів, а також фрагменти кісткового вугілля.

Всього виявлено 12 кременів. Вони виготовлені, головним чином, з місцевого деснянського кременю чорного або темно-сірого кольору з характерними дрібними світло-сірими

цятками. Виняток становлять два проксимальні фрагменти пластин. Один має світло-сірий колір і, судячи зі світло-сірих цяток на поверхні, він теж був отриманий з місцевої сировини. Цей фрагмент пластини має люстровану поверхню. Інший проксимальний фрагмент належить масивній пластині досить значного розміру. Ця пластина виготовлена з кременю темно-сірого, майже чорного кольору. На ній фрагментарно збереглася вивітрена кірка світло-сірого кольору та руда підкірка. Такий кремень походить із канівських крем'яних дислокацій і активно використовувався на середньодніпровських палеолітичних пам'ятках — Межиріч, Добранічівка, Гінці, Семенівка 2 і 3, Фастівська стоянка (Залізняк 1998, с. 17—18; Шидловський 2005). Отже, цей скол отриманий з імпортової сировини і свідчить про зв'язки мешканців стоянки з Середнім Подніпров'ям.

Переважна більшість кременів не патинувана. Слабка прозора блакитна патина є лише на двох.

До знарядь належать два серединні багатofасеткові різці, один із яких виготовлений на пластині, а інший — на широкій пластині чи відщепі (рис. 10). Сколи представлені однією цілою та двома описаними проксимальними частинами пластин, трьома фрагментованими відщепами, дрібним уламком кременю, а також сколами формування/переоформлення та підправки нуклеусів: однією дрібною пластинною, знятою з природного ребра конкреції, та проксимальною частиною повздовжньо-ребристої пластини. Цікавий уламок нуклеуса. На його дорсальній поверхні наявні фрагменти біповздовжніх пластинчастих негативів.

Вироби з кварциту представлені чотирма знахідками — проксимальним і медіальним фрагментами пластин і двома відщепами. Вони виготовлені з типового для цього регіону дрібнозернистого якісного кварциту.

Наявна кам'яна добірка свідчить, що мешканці стоянки Оболоння використовували, головним чином, місцеву сировину — деснянський кремень і кварцит. Наявний у комплексі фрагмент пластини з типового канівського кременю дає підстави припускати, що мешканці стоянки мали контакти з населенням середньодніпровських стоянок, для яких є звичним використання такого кременю, або ж прийшли з того регіону. Це питання є надзвичайно актуальним у світлі того, що поряд, приблизно за 12,0 км вище по Десні, розташована найпівнічніша стоянка з крем'яною індустрією межириського типу Бужанка 2 (Ступак 2008; 2009).

Аналіз цього невеликого комплексу кам'яних знахідок вказує, що в процесі обробки кременю застосовувалась підготовка ребра. Судячи з переважання повздовжніх негативів на сколах, домінувало одноплощинкове розколювання. Дрібні площадки сколювання, наявність «губки» та неконічний початок сколювання однієї з пластин свідчить про застосування м'якого відбійника. За цими особливостями та морфологією сколів цей комплекс можна віднести до епіграветського часу.

Таким чином, стоянка Оболоння і за специфікою зображень на бивні, і за особливостями крем'яного комплексу відноситься до епіграветської традиції. Безперечно, дуже цікавою та привабливою для подальших досліджень цю пам'ятку робить, передусім, виявлення бивня з гравійованими образами, який за характером нанесених зображень фактично є першою подібною до бивня з Кирилівської стоянки знахідкою за майже 140-річну історію дослідження палеоліту Дніпровського басейну.

Цікава стоянка Оболоння й тим, що в її матеріалах є елементи, які пов'язують її з різними культурними традиціями. Так, з територією Середнього Подніпров'я її пов'язує наявність у крем'яному комплексі пластини з імпортного канівського кременю, використання якого характерне для середньодніпровських епіграветських пам'яток типу Межиріч. Споріднюють

стоянку з цим регіоном і лінії на бивні з поперечними насічками, що є типовим елементом зображень для кирилівського бивня. Окрім того, тільки на кирилівському та оболонському бивнях на території Дніпровського басейну є зображення рептилій. З мізинською культурною традицією пам'ятку пов'язує стиль зображення на бивні фігури жінки.

Отже, епіграветські пам'ятки півдня Середньої Десни надали дуже цікавий матеріал. Бужанка 1, вірогідно, є «мамонтовим кладовищем» і, мабуть, була місцем неодноразових відвідин, цілком можливо, різнокультурних груп давнього населення. Стоянка Бужанка 2 (верхній шар), яка територіально знаходиться ближче до Мізина та деснянських стоянок, представлених, у першу чергу, пам'ятками типу Тимонівка—Юдіново (Nuzhnyy 2008), виявилася найпівнічнішою стоянкою межиріцького типу, пам'ятки якого розташовані в басейні Середнього Дніпра, більш ніж за 100 км південніше. Риси, які свідчать про зв'язки з середньодніпровським регіоном, є і в матеріалах стоянки Оболоння.

Таким чином, дослідження стоянок півдня Середньої Десни, які розташовані між основним масивом середньодеснянських і середньодніпровських епіграветських пам'яток, надзвичайно важливе і перспективне для вивчення питання міжкультурних зв'язків населення доби епігравету Дніпровського басейну.

- Абрамова З.А. Элементы одежды и украшений на скульптурных изображениях человека эпохи верхнего палеолита в Европе и Сибири // МИА. — 1960. — № 76. — С. 126—149.
- Абрамова З.А. Палеолитическое искусство на территории СССР. — М.; Л., 1962.
- Абрамова З.А. Изображение человека в палеолитическом искусстве Евразии. — М.; Л., 1966.
- Бачинський Г.О., Колосов Ю.Г. Нова пізньопалеолітична стоянка на Україні // Доповіді АН УРСР. — 1963. — 4. — С. 556—559.
- Виноградський Ю.С. Из археологических исследований 1937 г. на Сосниччине // НА ІА НАНУ. — Ф. 12. — Спр. 15.
- Виноградський Ю.С. Археологические работы Сосницкого историко-краеведческого музея (к 35-летию со дня основания) // КСИА АН УССР. — 1955. — 5. — С. 86—93.
- Гладких М.І. Крем'яний інвентар пізньопалеолітичного поселення Межиріч // Археологія. — 1971. — 3. — С. 58—63.
- Гладких М.І. Отчет о работе Деснянского отряда Палеолитической экспедиции в 1972 г. // НА ІА НАНУ. — 1972/11.
- Гладких М.І. Отчет об исследовании позднепалеолитического местонахождения Бужанка в 1977 году // НА ІА НАНУ. — 1977/63.
- Залізняк Л.Л. Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998.
- Колосов Ю.Г. К изучению палеолита бассейна среднего течения Десны // Материалы по четвертичному изучению Украины (к VII конгрессу ИНКВА в США). — К., 1965. — С. 321—328.
- Мізин: Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка (за ред. М. Рудинського). — К., 1931.
- Нужний Д.Ю. Верхньопалеолітичні пам'ятки типу Межиріч та їх місце серед епіграветських комплексів Середнього Дніпра // Кам'яна доба України. — К., 2002. — 1. — С. 57—81.
- Окладников А.П. Палеолитическая статуэтка из Бурети (раскопки 1936 г.) // МИА. — 1941. — 2. — С. 104—108.
- Оленковський М.П. Епіграветські та східно-епіграветські культури України // Vita Antiqua. — К., 2001. — № 3—4. — С. 149—155.

- Рекогносцировка* Абрамова И.С. по уберезжью Десни біля м. Новгород-Сіверського // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1930. — Ч. 1. — С. 76.
- Рудинський М.Я.* Деякі підсумки та найближчі завдання палеонтологічних вивчень у межах УСРР // Антропологія. — К., 1931. — IV. — С. 144—184.
- Смоличев П.И.* Палеонтологические находки на Черниговщине (Список находок; Чернігів 12.03.1025 р.) // НА ІА НАНУ. — Фонд П.І. Смоличева. — Ф. 6. — № 12.
- Ступак Д.В.* Нова верхньопалеолітична стоянка Бужанка 2 у Подесенні // Проблеми археології Середнього Подніпров'я: До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею. — К.; Фастів, 2005. — С. 40—53.
- Ступак Д.В.* Верхнепалеолитические стоянки возле с. Бужанка // Деснянские древности. — Брянск, 2006. — 4. — С. 74—85.
- Ступак Д.В.* Знаряддя палеолітичної стоянки Бужанка 2 на Середній Десні // Кам'яна доба України. — К., 2008. — 11. — С. 122—130.
- Ступак Д.В.* Кам'яні комплекси верхньопалеолітичної стоянки Бужанка 2. Варіанти використання сировини // Археологический альманах. — Донецк, 2009. — 20. — С. 219—230.
- Чубур А.А.* Деснянский палеолит: проблемы истории исследований, историографии и источниковедения. — М., 2005.
- Шидловський П.С.* Вплив фізичного оточення на формування матеріальної культури пізньопалеолітичного населення Середнього Подніпров'я // Проблеми археології Середнього Подніпров'я: До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею. — К.; Фастів, 2005. — С. 31—39.
- Шовкопляс И.Г.* Мезинская стоянка. — К., 1965.
- Яковлева Л.А.* К изучению гравировки на бивне из Кирилловского позднепалеолитического поселения // Исследования социально-исторических проблем в археологии. — К., 1987. — С. 177—186.
- Komar M.S., Kornietz N.L., Nuzhnyi D.Yu., Pean S.* Mezhirich upper Paleolithic Site: the Reconstruction of Environmental Conditions of the Late Pleistocene and Human Adaptation in the Middle Dnieper Basin (Northern Ukraine) // Кам'яна доба України. — К., 2003. — 4. — С. 262—277.
- Nuzhnyu D.* The Epigravettian Variability of the Middle Dnieper River Basin // Дослідження первісної археології в Україні. — К., 2008. — С. 96—134.

Надійшла 23.12.2010

Д.В. Ступак

ИССЛЕДОВАНИЯ ЭПИГРАВЕТСКИХ СТОЯНОК ЮГА СРЕДНЕЙ ДЕСНЫ

Подесенье является одним из самых богатых памятниками палеолита регионов Восточной Европы. Основной массив палеолитических стоянок расположен севернее Мезинской стоянки. На территории южнее долгое время были известны только отдельные находки.

В 1961 г. на южной окраине Среднего Подесенья Ю.Г. Колосов открыл ряд местонахождений, самым интересным из которых стала стоянка Бужанка 1. К сожалению, памятник почти полностью разрушен Десной. Исходя из того, что в районе Бужанки 1 кости мамонта встречаются в больших количествах, вероятнее всего, она является «мамонтовым кладбищем» и, видимо, ее неоднократно посещали, вполне возможно, разнокультурные группы древнего населения.

В последнее время работы на юге Средней Десны активизировались. В 2003 г. была открыта новая, как минимум двухслойная, стоянка Бужанка 2. Наиболее исследованный верхний слой по характеристике орудийного набора относится к Межиричскому типу индустрии. Таким образом, Бужанка 2 (верхний слой) является самой северной стоянкой из памятников этого круга.

В 2010 г. в 12 км южнее Бужанских стоянок открыта стоянка Оболоння. Украшением добытых материалов является гравированный бивень. По характеру изображений он является наиболее близкой аналогией кирилловскому. От всех известных в Днепровском бассейне и из сопредельных территорий бивней с гравировкой, для которых типичными являются орнаментация насечками или композиции из геометрических элементов, кирилловский и оболонский отличаются тем, что на них изображены конкретные образы. Их также роднит присутствие изображения (или изображений) рептилий и линий с нанесенными поперек к ним насечками. Напротив, с Мезинской художественной традицией его роднит изображение женщины, которое напоминает анфас мезинских статуэток, и орнаментация фигуры шевронами.

Каменный комплекс представлен 12 кремневыми и четырьмя кварцевыми находками. К орудиям относятся два средних многофасеточных кремневых резца. Особо интересна находка проксимальной части крупной пластины из каневского кремня. Такое сырьё является характерным для памятников Межиричского типа Среднего Поднепровья. Присутствие на стоянке изделия из такого кремня дает возможность предположить, что обитатели Оболоння имели контакты с населением среднеднепровских стоянок или же пришли из того региона. Судя по характеру изображений и специфике каменных находок, стоянку следует отнести к эпиграветтскому времени.

Таким образом, исследования стоянок юга Средней Десны, расположенных между основным массивом деснянских и среднеднепровских памятников, являются очень важными и перспективными для изучения межкультурных связей эпиграветтского населения Днепровского бассейна.

STUDY OF EPI-GRAVETTIAN SITES OF THE SOUTH OF THE DESNA RIVER MIDDLE REGION

The Desna River region is one of the richest in Palaeolithic monuments in Eastern Europe. Most of Palaeolithic sites are situated to the north from Mizyn site. On the territory to the south only isolated finds were known for a long time.

In 1961, on the southern outskirts of the Desna River middle region Yu.H. Kolosov discovered a series of localities of which the most interesting was Buzhanka 1 site. Unfortunately, the site is almost completely destroyed by the Desna River. Considering that near Buzhanka 1 bones of mammoth are numerous, apparently it was a «mammoths' cemetery» and perhaps it was repeatedly visited by ancient populations possibly of various cultures.

Works at the south of the Desna River middle region have activated recently. In 2003, a new, at least two-layered, Buzhanka 2 site was discovered. The most fully studied upper layer belongs to Mezhyrich type of industry according to peculiarities of a set of tools. Thus, Buzhanka 2 (the upper layer) is the most northern of the sites of this circle.

In 2010, 12 km to the south from Buzhanka sites the Obolonnya site was discovered. A carved tusk is the most precious piece of the materials obtained. By the peculiarities of the depictions it is the closest analogy to the one from Kyrylivka site. Out of all known carved tusks in the Dnipro River basin and the adjacent territories for which ornamentation by inlays or compositions of geometrical ornaments are typical, the tusks from Kyrylivka and Obolonnya are distinguished by actual images that are depicted on them. They also concur in that they have the depiction (or depictions) of reptiles and lines with inlays carved across them. On the contrary, the find from Obolonnya has in common with Mizyn artistic tradition the depiction of a woman which resembles full face of statuettes from Mizyn, and the ornamentation of a figure by stripes.

Stone set is represented by 12 flint finds and four quartzite ones. Two straight busked flint burins represent tools. A find of a proximilar part of a big blade of Kaniv flint is of a special interest. Such raw material is peculiar for the sites of Mezhyrich type of the Dnipro River middle region. A find of a product made of such flint at the site allows the author to presume that habitants of Obolonnya were in contacts with the residents of the sites of the Dnipro River middle region or came from that area. Judging from the nature of images and peculiarities of the stone finds, the site should be referred to epi-Gravettian period.

Consequently, research of sites of the south of the Desna River middle region, which are situated between the main localities of monuments of Desnyanska and Serebnyodniprovska cultures, is very important and perspective for the study of inter-cultural relations of epi-Gravettian population of the Dnipro River basin.